

Η «ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΛΟΓΙΚΗΣ» ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ

Ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς (Γιάννινα, μέσα του 17ου αἰ. - Γιάννινα 1725), ἀνήκει ἀσφαλῶς στὸν κύκλο τῶν λογίων, γιὰ τοὺς ὁποίους μποροῦμε καταρχὴν νὰ δεχτοῦμε τὸ χαρακτηρισμὸ «λιγότερο ἐπιφανεῖς ἐρμηνευτὲς τοῦ Ἀριστοτέλη»². Στὴν περίπτωση τοῦ Σουγδουρῆ, ὡστόσο, εἶναι ἴσως ἀναγκαῖο, πρὶν ἀποδεχτοῦμε ὁποιοδήποτε χαρακτηρισμὸ του, νὰ συνδέσουμε τὴν ὅλη παρουσία του στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας πρῶτον μὲ τίς ἀπαρχές τῆς διδασκαλίας φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὸν εὐρύτερο ἡπειρωτικὸ χῶρο καὶ δεύτερον μὲ τὴ σημαντικὴ, ὅπως φαίνεται, ἐπίδραση, ποὺ ἄσκησε στοὺς μεταγενέστερούς του.

Ἔτσι ὁ Σουγδουρῆς δὲν θὰ ἐκτιμᾶται πλέον μόνον ὡς ἐρμηνευτὴς τοῦ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ καὶ ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ποῦ, ἂν καὶ πρῶτος χρονικὰ στὴν Ἠπειρο, ἄσκησε σοβαρὴ ἐπίδραση στὴ σχολικὴ πράξη, γιὰ πολλὰ δεκαετίες μετὰ τὸ θάνατό του, κυρίως στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα.

Μάρτυρες αὐτῆς τῆς ἐπίδρασῆς του ἀποτελοῦν α) οἱ πολλαπλὲς ἀναφορὲς τῶν μεταγενέστερων στὸ διδακτικὸ του ἔργο καὶ β) τὰ πολλὰ χειρόγραφα τῆς «Λογικῆς» του ποὺ ἀκόμη σώζονται στίς διάφορες βιβλιοθηκὲς τῆς Ἑλλάδας, ὅπως εἶναι, γιὰ παράδειγμα, οἱ βιβλιοθηκὲς τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Κοζάνης, τῆς Σιάτιστας, τοῦ Τυρνάβου, τῆς Ζαγοράς, μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Γιὰ τὴν ἀκόμη πιὸ ἀκριβὴ ἀξιολόγηση τῆς ἐπίδρασῆς του θὰ πρέπει μάλιστα νὰ συνεκτιμήσουμε καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδοσης τῆς «Λογικῆς»

---

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ (στὸ ἐξῆς Γ.Σ.) ἔχει ὡς ἀκολούθως: *Εἰσαγωγή Λογικῆς ἥτοι προδιόκησις εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν μέθοδον τοῦ Ἀριστοτέλους*. Συντεθεῖσα μὲν παρὰ τοῦ Σοφωτάτου ἐν διδασκαλίαις κυρίου Γεωργίου Σουγδουρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Καρατζᾶ τοῦ ἐκ τῆς Λευκοσίας τῆς Κύπρου. Ἐν Βιέννῃ 1792. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βαουμαϊστέρου.

2. Βλ. Νίκου Κ. Ψημμένου, *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821 - Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγή καὶ σχόλια*, τόμος Α': *Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ-Προκορυθαλικῆ καὶ κορυθαλικῆ περιόδου*, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1988, σ. 176.

του εξήντα έπτά χρόνια μετά τό θάνατό του¹. 'Η έκδοση αὐτή², παρόλο πού έντάσσεται ένδεχομένως στην όργανωμένη έν πολλοίς άντίσταση τών 'Αριστοτελικών πρós τούς Νεωτερικούς, δέν παύει νά δείχνει τίς προτιμήσεις μιᾶς μερίδας τῆς έλληνικῆς διανόησης τοῦ τέλους³ τοῦ 18ου αἰώνα, προτιμήσεις οἱ όποῖες φαίνεται ότι συνέχιζαν μία παράδοση.

Αὐτή ἡ παράδοση ἀρχίζει μέ τόν 'Ηπειρώτη Μιχαήλ Μήτρου (1661-1714), τόν μετέπειτα Μητροπολίτη 'Αθηνών Μελέτιο, συνεχίζεται μέ τόν Μοσχοπολίτη Προκοπίου Δημήτριο τόν Πάμπερη (τέλη 17ου - μέσα του 18ου αἰ.) καί ολοκληρώνεται ἀπό τόν Κύπριο έκδότη τῆς «Λογικῆς», 'Ιωάννη Καρατζά (1767-1798) καί τούς ιστορικούς τών γραμμάτων τών χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, τόν Μακεδόνα Γεώργιο Ζαβίρα (1744-1804) καί τόν Θεσσαλό Κωνσταντίνο Κούμα (1777-1836).

'Ο Μελέτιος συγκεκριμένα μᾶς πληροφορεῖ ότι ό Σουγδουρῆς παρέδιδε στή Σχολή τοῦ Γκούμα⁴ «ἄριστα τά 'Ελληνικά μαθήματα, φιλοσοφίαν τε καί θεολογίαν»⁵, πληροφορία πού έπανκλαμβάνει καί ό Ζαβίρας στό «'Ελληνικόν Θεάτρον»⁶ καί ότι μέ τούς μαθητές του «πᾶσαν τήν ὑπό τήν έξουσίαν τών Τούρκων οὔσαν Εὐρώπην καταβαρβαρωθεῖσαν πως έξεπαίδευσεν»⁷. 'Ο Προκοπίου πάλι, ἀφοῦ τόν χαρακτηρίζει άνδρα «έλλόγιμον καί πολυμαθή⁸» καί «τῆς 'Αριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἔμπει-

1. Βλ. Γ.Σ., δ.π.: Στό αντίτυπο πού μελετῶ (φωτοτυπία) τό κείμενο εἶναι σέ ἀριθμημένες σσ. 1-108 καί σέ μία σ.(109) χωρίς ἀρίθμηση τα «Παροράματα». Στό ἴδιο ἐπίσης αντίτυπο προτάσσονται χωρίς ἀρίθμηση τών σελίδων: 1) ἀφιέρωση τοῦ ἔργου «Τῷ 'Επισκόπῳ Διονυσίῳ Πόποβητζ!» καί 2) προσφώνηση «Τῷ Φιλολόγῳ 'Αναγνώστῃ!».

'Από ὅσο ξέρω ὑπάρχει ἕνα αντίτυπο μέ ἀφιέρωση στόν 'Ιω. Μαυροκορδάτο καί δύο ἀντίτυπα μέ ἀφιέρωση στόν 'Ελ. Μιχαήλ.

2. Βλ. Σ.Δ. Κρίνου, «'Αθανάσιος Ψαλίδας», *Ἔστια*, τόμος 7ος, 1789 'Ιανουάριος-Ἰούνιος, 'Αθήνα, σ. 146 πού ἀναφέρει ότι ό Ψαλίδας ἐπιμελήθηκε, ἐκτός τών ἄλλων συγγραμμάτων, καί τήν έκδοση τῆς λογικῆς τοῦ Σουγδουρῆ.

3. Βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ἐκδ. 'Ερμῆς, 'Αθήνα 1989⁵, σ. 246: «Πραγματικά, ἡ δεκαετία πού κλείνει τόν αἰώνα τών Φώτων ἀποτελεῖ «χρόνο» οὐσιαστικό μέσα στην ἀνάπτυξη τῆς ελληνικῆς «παιδείας».

4. Βλ. Κ.Δ. Μέριτζου, «Τό έν Βενετία 'Ηπειρωτικόν 'Αρχεῖον», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμος 11ος, 1936, σσ. 93-110 γιά τήν ἱστορία τῆς Σχολῆς τοῦ Γκούμα.

5. Βλ. Μελετίου, *'Εκκλησιαστική Ἱστορία*, ἐκδ. Ι. Βαουμαῦστέρου, Βιέννη 1784, τόμος Γ', σ. 488.

6. Βλ. Γεωργίου Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικόν Θεάτρον*, ἀνατύπωση Α' ἐκδόσεως (Γεωργίου Π. Κρέμου, Ἀθήνα 1872), *'Επιμέλεια-Εἰσαγωγή-Εὑρετήριον Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου*, ἐκδ. «Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν», 'Αθήνα 1972, σσ. 212, 525.

7. Βλ. Μελετίου, δ.π.

8. Βλ. Δημητρίου Προκοπίου. *'Επιτετημένη Ἐπαρίθμησης τών κατά τόν παρελθόντα αἰῶνα λογίων γραικῶν καί περί τιῶν έν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνοθόντων*, (J.A. Fabricius Bibliotheca Graeca, τ. XI, Hamburg 1722), σ. 799. Γιά τή συμβολή τοῦ Προκοπίου

ρον)»¹, ἐπισημαίνει ὅτι ἀνέπτυσε «μετὰ πολλῆς ζήσεως τοῖς ἀκροαταῖς αὐτοῦ τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν»².

Ἀλληλένδετη μὲ τὴ σχεδὸν καθολικῆ, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἀναγνώριση τοῦ Σουγδουρῆ, εἶναι ἡ εὐρύτατη διάδοσις τοῦ πονήματός του ὡς διδακτικοῦ ἐγχειριδίου φιλοσοφικῆς προπαιδείας κατὰ τὸ 18ο αἰῶνα. Το γεγονός αὐτὸ δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρει ὁ Ψαλίδας στὴν προσφώνησή του «πρὸς τῷ φιλολόγῳ ἀναγνώστῃ» ἐπισημαίνοντας ὅτι τὸ «βιβλιάριον» τοῦ Σουγδουρῆ «εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ φροντιστήρια τῆς Ἑλλάδος ἐρμηνεύεται τε καὶ ἀναπτύσσεται»³. Ἀνάλογες εἶναι καὶ οἱ μαρτυρίαι τοῦ Κούμα ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Πέζαρος ἄρχιζε τὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας «μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Λογικῆς τοῦ Σουγδουρῆ»⁴, βεβαιώνει ὅτι αὐτῆ, «πολὺν χρόνον ἐδιδάχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα χειρόγραφος»⁵.

Ὁ Σουγδουρῆς ἐπομένως ἔχαιρε μεγάλης ἐκτίμησις ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ «Λογικῆ» του, ἔτυχε εὐρείας καὶ εὐνοικῆς ἀποδοχῆς. Κατὰ συνέπεια, ἐνδιαφέρει καὶ προκαλεῖ τὴν ἐρευνητικὴ περιέργειά μας, νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὸ ἐγχειρίδιον αὐτὸ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ κατανοήσουμε τοὺς λόγους πού ἐπέβαλαν τὴν καταξίωσή του.

Στὴν «Εἰσαγωγή λογικῆς» ὁ Σουγδουρῆς προτάσσει τὸ «περὶ τῶν τριῶν τοῦ Νόου ἐνεργειῶν» προοίμιό του, στὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ στοὺς «φιλομαθεστάτους νέους»⁷ ὅτι πρὶν ἐπιχειρήσουν νὰ σπουδάσουν τὴ φιλοσοφία καὶ τίς ἐπιστῆμες, ἔργο πραγματικὰ δύσκολο, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μελετήσουν πρῶτα τὴ λογικῆ, γιὰ νὰ γνωρίσουν ἔτσι τίς ἐπιστημονικὰ μεθόδους πού χρησιμοποιοῦν ἐκεῖνες. Αὐτῆ ἀκριβῶς ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ προπαιδεῖα, τοὺς διαβεβαιώνει, παρέχεται ἱκανοποιητικὰ στὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιό του, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ συνοπτικὴ ἐπιτομὴ ὅλης τῆς λογικῆς μεθόδου.

στὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας βλ. Νίκου Κ. Ψημμένου, Ἡ «Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθνησις» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου ὡς πηγὴ γνώσεως τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τόμος 24, 1982, Ἰωάννινα, σ.

1. Βλ. δ.π.

2. Βλ. δ.π., σ. 800.

3. Ὁ καθηγητῆς Γεώργιος Παπαγεωργίου μὲ πληροφόρησε ὅπως ἄλλωστε πρόκειται νὰ δημοσιεύσει ὅτι ἡ προσφώνησις πρὸς «Τῷ φιλολόγῳ ἀναγνώστῃ!», πού ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν ἐκδότη Καρατζᾶ, ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

4. Βλ. Κ.Μ. Κούμα, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμος, ΙΘ', Βιέννη 1832, σ. 569.

5. Βλ. δ.π., σ. 557.

6. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 1-4.

7. Βλ. δ.π., σ. 1.

Στή συνέχεια τοῦ προοιμίου δρίζει τὴ σημασία καὶ τὴ χρησιμότητα τῆς λογικῆς, πού ἔχει ἐπινοηθεῖ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, «ὡς ὄργανον ἀκριβέστατον»¹, μὲ τὸ ὁποῖο κατακτᾶται ἡ γνώση τῶν ὄντων καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς βοηθεῖται στὸ νὰ σκέφτεται ὀρθά. Ἡ λογικὴ κατὰ τὸ Σουγδουρή, ὅπως ἄλλωστε καὶ γιὰ τοὺς παλαιότερους συγγραφεῖς ἐγχειριδίων λογικῆς, εἶναι «ἕξις ἐπίκτητος»², πού ἀσχολεῖται μὲ ὅλα τὰ ὄντα, «τέλος ἔχουσα, τὸν ἐν γένει συλλογισμόν, ἐξαίρετον δὲ τὴν ἀπόδειξιν»³. Μὲ τὴ σειρά της ἡ ἴδια ἢ λογικὴ, καθίσταται ἐργαλεῖο τοῦ νοῦ, τῆς ἐνεργητικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ὁποία νοοῦμε καὶ ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὰ νοητὰ καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθεια. Ἀκόμη, συνεχίζει, ὁ νοῦς ὑπερέχει ὄλων τῶν ἄλλων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργοποιεῖται πάντα τριπλά:

Ἡ πρώτη ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι ἡ ἀπλὴ πρόσληψη μὲ τὴν ὁποία καταρχὴν προσλαμβάνουμε ἕνα ἀντικείμενο χωρὶς κατάφαση ἢ ἀπόφαση, ὅπως προσλαμβάνουμε, γιὰ παράδειγμα, τοὺς ὄρους ἄνθρωπος ἢ λίθος. Λέγεται καὶ πρόσληψη τῶν ἀπλῶν, γιὰτι ὅσα προσλαμβάνουμε μὲ τὸ πρῶτο αὐτὸ ἐνέργημα «ἀμοιρεῖ συμπλοκῆς»⁴, δηλαδὴ δὲ συνδέονται μεταξύ τους στὴ νόηση, ἀφοῦ ὁ νοῦς οὔτε καταφάσκει οὔτε ἀποφάσκει. Ὡστόσο, μὲ τὴν πρώτη ἐνέργεια σκεφτόμαστε καὶ τὰ σύνθετα, ὅπως εἶναι σύνθετος ὁ ὄρος ἄνθρωπος, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα.

Ἡ δευτέρα ἐνέργεια τοῦ νοῦ, «ἥτις κατὰ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν θεωρεῖται»⁵, συνδέει τοὺς ἀπλοὺς ὄρους σὲ προτάσεις. Μὲ αὐτὸ τὸ ἐνέργημα ἕνας ἀπλὸς ὄρος συνδέεται μὲ ἕνα ἄλλον ἀπλὸ ὄρο καταφατικὰ ἢ ἀποφατικὰ στὴ νόηση, ὅπως στὰ παραδείγματα «ὁ κύκνος ἐστὶ λευκός»⁶ ἢ «ὁ κόραξ οὐκ ἐστὶ λευκός»⁷. Ἡ τρίτη ἐνέργεια τοῦ νοῦ λέγεται συλλογισμὸς ἢ διάνοια καὶ μὲ αὐτὴν «ἕτερον ἐξ ἑτέρου ἐπιφέρομεν»⁸. Σύμφωνα δηλαδὴ μὲ αὐτὸ τὸ ἐνέργημα, ἀπὸ προτάσεις πού ἔχουν τεθεῖ ὡς ἀληθεῖς, προκύπτει κατ' ἀνάγκην ἡ ἀλήθεια μιᾶς ἄλλης διαφορητικῆς πρότασης, πού ἀκολουθεῖ ὡς λογικὸ συμπέρασμα ἐκείνων τῶν προτάσεων. Τὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς πορείας δείχνει τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα πού ἀναφέρει ὁ Σουγδουρῆς: «γιγνωσκόμενου τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐστὶ λογικός, καὶ τοῦ Σωκράτους, ὅτι ἐστὶ ἄνθρωπος, ἐπιφέρομεν, ὅτι ἐστὶ λογικός ὁ Σωκράτης»⁹.

1. Βλ. δ.π., σ. 2.

2. Βλ. δ.π., σ. 1.

3. Βλ. δ.π.

4. Βλ. δ.π., σ. 2.

5. Βλ. δ.π.

6. Βλ. δ.π.

7. Βλ. δ.π.

8. Βλ. δ.π., σ. 3.

9. Βλ. δ.π.

Σὲ ἀντιστοιχία μὲ τις τρεῖς ἐνέργειες τοῦ νοῦ ἡ λογικὴ μέθοδος χωρίζεται σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἀναπτύσσεται ἡ πρώτη ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἡ ἀπλὴ πρόσληψη, ἔτσι ὅπως τὴν πραγματεύθηκε ὁ Πορφύριος στὸ ἔργο του «περὶ τῶν πέντε καθόλου Φωνῶν» καὶ πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης διεξοδικὰ ἐπεξεργάστηκε στὸ σύγγραμμά του «Κατηγορίαι». Στὸ δεύτερο μέρος τῆς, ἐξετάζεται ἡ δεύτερη ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἡ σύνδεση δηλαδὴ τῶν ἀπλῶν ὄρων στὴ νύηση, ὅπως τὴν κατέδειξε ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἔργο του «Περὶ Ἑρμηνείας», στὸ ὁποῖο διερεύνησε τὸν τρόπο πού καταφάσκουμε καὶ ἀποφάσκουμε καὶ συνακόλουθα τὸ χρόνο τῆς ὑπαρξῆς τῆς ἀλήθειας ἢ τοῦ ψεύδους στὶς προτάσεις. Στὸ τρίτο μέρος τῆς λογικῆς διερευνᾶται ἡ τρίτη ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ὁ συλλογισμὸς ἢ διάνοια, τὴν ὁποία συστηματικὰ ἀνέπτυξε ὁ Ἀριστοτέλης στὰ λογικά του συγγράμματα: Ἔτσι στὸ ἔργο του «Ἀναλυτικὰ Πρότερα» ὑπέδειξε τὸν τρόπο διάταξης τῶν προτάσεων τοῦ συλλογισμοῦ σὲ κατάλληλο σχῆμα, στὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα» ἐξήγησε τὸν ἀναγκαῖο συλλογισμό, στὰ «Τοπικὰ» ἔδωσε τὸν πιθανὸ συλλογισμό καὶ στὴν πραγματεία του Σοφιστικοὶ Ἐλεγχοὶ διατύπωσε τις παρατηρήσεις καὶ τὰ πορίσματα του γιὰ τοὺς παραλογισμούς.

Οἱ πρῶτες ἐκτιμήσεις γιὰ τις πηγές πού χρησιμοποίησε καὶ τις ἐπιδράσεις πού δέχτηκε ὁ Σουγδουρῆς γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ διδακτικοῦ ἐγχειριδίου «Εἰσαγωγή Λογικῆς», ὑποδηλώνουν ὅτι ἀσφαλῶς εἶχε ὑπόψη του λογικὰ συγγράμματα παλαιότερων συγγραφέων ἀλλὰ κυρίως μᾶς ὡδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Κορυθαλέως «Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους Ὑπομνήματα καὶ Ζητήματα»¹, πρέπει νὰ ἀποτελέσει τὴ βάση, στὴν ὁποία ὁ Σουγδουρῆς στήριξε καὶ ἀνέπτυξε τὴ λογικὴ πραγματεία του.

Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἀποκτᾶ ἐρείσματα, πού προκύπτουν καταρχὴν ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ προοιμίου τῆς «Λογικῆς» τοῦ Σουγδουρῆ μὲ τὸ κεφάλαιο «Διαίρεσις τῆς λογικῆς πραγματείας, καὶ τῶν ταύτης μερῶν ἀπαριθμησις»² τῆς λογικῆς τοῦ Κορυθαλέως. Ἡ διάρθρωση καὶ ὁ τρόπος ἀνάπτυξης τῶν ἐνοτήτων τοῦ προοιμίου, ἡ ἐξήγησις σ' αὐτὸ τῆς τριμεροῦς διαίρεσης τῆς λογικῆς καὶ ἡ παράθεσις τῆς τάξεως τῶν βιβλίων τῆς, μὲ ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ καθενὸς ἀπὸ

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Θεοφίλου Κορυθαλέως (στὸ ἐξῆς Θ.Κ.) ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: *Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους Ὑπομνήματα καὶ Ζητήματα ὑπὸ τοῦ Σοφωτάτου Κυρίου Κυρίου Θεοφίλου τοῦ Κορυθαλέως Ἐκτεθέντα, νῦν δὲ πρῶτον τύπος ἐκδοθέντα, καὶ μεθ' ὅσης οἶόν τε οὖν τῆς ἀκριβείας διορθωθέντα παρὰ Κυρίου Ἀλεξάνδρου Καγκελλαρίου Ἐνετίησι ἀψιχ' Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de' Superiori, e Privileggio.*

2. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 77-80.

αυτά, μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Σουγδουρῆς ἀκολουθεῖ προπαντὸς τὸν Κορυδαλέα.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο ἐνεργεῖ ὁ Σουγδουρῆς καὶ γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πρώτου μέρους¹ τοῦ ἐγχειριδίου του. Συγκεκριμένα, ἡ διάρθρωση τῶν κεφαλαίων ποὺ συναπαρτίζουσι τὸ πρῶτο μέρος καὶ ἡ σειρά μὲ τὴν ὁποία ἀναπτύσσονται τὰ βιβλία τῆς λογικῆς, εἶναι πανομοιότυπη μὲ αὐτὴ ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Κορυδαλέος στὸ σύγγραμμά του. Ὁμως, ἐνῶ ὁ Κορυδαλέος στὸ πρῶτο μέρος² τοῦ συγγράμματος του ἀναπτύσσει καὶ τὰ ἔργα «Περὶ Ἑρμηνείας» καὶ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα» τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Σουγδουρῆς ὁλοκληρώνει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πρώτου μέρους μὲ τὸ κεφ. ΙΓ' «Περὶ διαίρέσεως, καὶ τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῇ περιστάσεων»³ καὶ διαπραγματεύεται τὸ μὲν «Περὶ Ἑρμηνείας» στὸ δεῦτερο, τὸ δὲ «Α.Π.», στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἔργου του.

Στὸ δεῦτερο μέρος τῆς «Λογικῆς του»⁴ ὁ Σουγδουρῆς ἐξετάζει τις προτάσεις, τις ὁποῖες ὁ Κορυδαλέος πραγματεύεται στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου του. Συγκρίνοντας τὴ διάρθρωση τῶν κεφαλαίων τοῦ μέρους αὐτοῦ, μὲ τὴ διάρθρωση τῶν κεφαλαίων στὰ ὁποῖα ὁ Κορυδαλέος ἐρμηνεύει τις προτάσεις, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Σουγδουρῆς ἀκολουθεῖ ἐν γένει τὸν Κορυδαλέα.

Στὸ τρίτο μέρος⁵ ὁ Σουγδουρῆς ἐξηγεῖ τὸ συλλογισμό⁶ στὰ κεφ. Α'-Η', τοὺς σοφιστικούς ἐλέγχους⁷ στὰ κεφ. Θ', Ι' καὶ στὸ τελευταῖο⁸ κεφ. ΙΑ', ποὺ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο ὅλης τῆς πραγματείας του, προτείνει «κανόνες τοῖς τε διαλεγόμενοις καὶ ἐνισταμένοις προσήκοντες». Οἱ ἀντίστοιχες ἔρευνες τοῦ Κορυδαλέως γιὰ τοὺς συλλογισμοὺς ἀρχίζουν στὸ πρῶτο τμήμα τοῦ ἔργου του, καλύπτουν ὅλο τὸ δεῦτερο καὶ ὁλοκληρώνονται στὸ τρίτο τμήμα. Ὁμως παρὰ τὴ διαφορὰ αὐτὴ καὶ σ' αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ ἔργου του ὁ Σουγδουρῆς ἐπαναλαμβάνει, ὡς πρὸς τὴν ἀλληλουχία καὶ τὴ συνδιάρθρωση τῶν κεφαλαίων, τὸν Κορυδαλέα.

Συνεπῶς μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ «Εἰσαγωγή Λογικῆς» τοῦ Σουγδουρῆ εἶναι ὡς πρὸς τὴ δομὴ συγγενῆς μὲ τὴ δομὴ τοῦ ἔργου τοῦ

1. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 4-46, κεφ. Α' - ΙΓ', «Μέρος πρῶτον: «Περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Πρώτην τοῦ νοὸς ἐνέργειαν, ἧτοι περὶ ὄρων».

2. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 79-80.

3. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 42-46.

4. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 47-73, κεφ. Α' - Θ', «Μέρος δεῦτερον»: «Περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Β', τοῦ Νοὸς ἐνέργειαν».

5. Βλ. δ.π., σσ. 74-108, κεφ. Α'-ΙΑ', «Μέρος Τρίτον»: «Περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν γ', τοῦ νοὸς ἐνέργειαν».

6. Βλ. δ.π., σσ. 74-97.

7. Βλ. δ.π., σσ. 97-105.

8. Βλ. δ.π., σσ. 106-108.

Κορυδαλέως καὶ οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν δὲν ἀδυνατίζουν τὴν ὑπόθεσή μας¹. Ἐνδέχεται δὲ οἱ ἀποκλίσεις αὐτὲς νὰ ὀφείλονται κατὰ κύριο λόγο στὴν ἀπλοποίηση τῆς τριμεροῦς διαίρεσης τῆς λογικῆς μεθόδου ἀπὸ τὸ Σουγδουρῆ, γιὰ νὰ εἶναι εὐδιάκριτη καὶ ἀπόλυτα κατανοητὴ στὸ ἔργο του, ἢ τριπλὴ συστοιχία λογικῶν συγγραμμάτων, ἐνέργειας τοῦ νοῦ καὶ μέρους τῆς πραγματείας του. Ἄν δεχτοῦμε αὐτὸ ὡς ὀρθό, τότε ὁ Σουγδουρῆς, μὲ τὸ συγκεκριμένο σχῆμα διαίρεσης, δομῆς καὶ διάρθρωσης ποὺ ἐπιλέγει, ἴσως ἐξυπηρετεῖ κατὰ τὸν καλλύτερο τρόπο τὸ βασικὸ στόχο ποὺ θέτει στὸ προοίμιο, νὰ ἐκθέσει δηλαδὴ σύνοψη «ἀπάσης τῆς λογικῆς πραγματείας»².

Βέβαια, γιὰ νὰ συναγάγουμε γενικότερα καὶ ἐγκυρότερα συμπεράσματα, θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὶς ὁμοιότητες ἢ τὶς διαφορὲς ποὺ, ἐνδεχομένως, προκύπτουν ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ ἀντιπαραβολὴ τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου τοῦ Σουγδουρῆ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς λογικῆς τοῦ Κορυδαλέως. Ἔτσι στὸ πρῶτο μέρος ποὺ ἐξετάζονται οἱ ἀπλοὶ ὅροι τῆς Λογικῆς, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Σουγδουρῆς, γιὰ νὰ συνθέσει τὰ βασικὰ κεφάλαια, ποὺ εἶναι τὸ κεφ.³ Α' «Τὶ ἔστιν ὄρος», τὸ κεφ.⁴ Σ' «Περὶ τῶν ὄρων τῆς β'. ἐπινοίας, τουτέστι περὶ τῶν πέντε καθόλου Φωνῶν», τὸ κεφ.⁵ Ζ' «Περὶ τῶν ὄρων τῆς α' ἐπινοίας, ἧτοι περὶ τῶν κατηγοριῶν» καὶ τὸ κεφ.⁶ ΠΓ' «Περὶ δικαιρέσεως, καὶ τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῇ περιστάσεων», παραθέτει αὐτούσιες ἐνότητες ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῆς Λογικῆς τοῦ Κορυδαλέως, στὰ ὁποῖα διερευνῶνται καὶ σχολιάζονται οἱ ὅροι⁷. Οἱ διαφορὲς ποὺ παρατηροῦνται στὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ μέρους αὐτοῦ, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀφείλονται στὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Σουγδουρῆς, γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ πρώτου μέρους καὶ ὁλόκληρου τοῦ ἔργου του. Ἐνδεχομένως δηλαδὴ ὁ Σουγδουρῆς γιὰ νὰ συνθέσει τὴν πραγματεία του, νὰ ἔχει συνδυάσει τὴν ἀντιγραφὴ ἐνοτήτων ἀπὸ τὸ

1. Ὁ Σουγδουρῆς δὲν παραπέμπει στὸ λογικὸ σύγγραμμα τοῦ Κορυδαλέως «Προοίμιον εἰς λογικὴν» ποὺ εἶναι γραμμένο «κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπάντησιν». Ὡστόσο, μᾶλλον δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ συγκεκριμένου ἔργου ἀφοῦ, ὅπως φαίνεται στὸν Κατάλογο τῶν κωδίκων τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, ὑπάρχει καταχωρημένη μὲ α.α. 171, «Ἡ λογικὴ τοῦ Σουγδουρῆ κατὰ πύθιν καὶ ἀπόκρισιν», γραμμένη κατ' ἀναλογίαν προφανῶς πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Κορυδαλέως.

Βλ. Σπ. Λάμπρου, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς», Νέος Ἑλληνομνήμων, Τυπογραφεῖον Π.Δ. Σακελαρίου, τόμος 8ος, 1911, Ἀθήνα. (Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις, ἐκδ. Β.Ν. Γρηγοριάδης, 1969, Ἀθήνα) σ. 86.

2. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σ. 1.

3. Βλ. δ.π., σσ. 4-8.

4. Βλ. δ.π., σσ. 21-25.

5. Βλ. δ.π., σσ. 26-28.

6. Βλ. δ.π., σσ. 42-46.

7. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ.5-6 καὶ 367-9 γιὰ τὸ κεφ. Α', σσ. 98-102, 104, 118, 123 καὶ 126 γιὰ τὸ κεφ. Σ', σσ. 164 καὶ 166-7 γιὰ τὸ κεφ. Ζ' καὶ σσ. 12-14 γιὰ τὸ κεφ. ΠΓ'.

ἔργο τοῦ Κορυδαλέως γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν ἀντιπροσωπευτικότερων κεφαλαίων τοῦ ἔργου του, μὲ τὴν ταυτόχρονη διασκευὴ λογικῶν ἐρευνῶν παλαιότερων σχολιαστῶν καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἴδιου φιλοσόφου γιὰ τὴ συγγραφὴ τῶν ὑπολοίπων κεφαλαίων.

Ἡ θέση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ τοῦ περιεχομένου τῶν κεφαλαίων τοῦ δευτέρου μέρους, στὸ ὁποῖο ὁ Σουγδουρῆς ἐρευνᾷ τὴν πρόταση, μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐνοτήτων τοῦ ἔργου τοῦ Κορυδαλέως, στὶς ὁποῖες ἐρμηνεύεται ἡ ἀπόφανση. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολή, μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε, ὅτι ὁ Σουγδουρῆς συνθέτει καὶ τὸ μέρος αὐτὸ ἀκολουθώντας τὴν ἴδια μέθοδο. Διακριβώνουμε δηλαδὴ ὅτι τὰ σημαντικότερα κεφάλαια τοῦ δευτέρου μέρους, πού εἶναι τὸ κεφ.¹ Α' «Περὶ ὀνόματος», τὸ κεφ.² Β' «Περὶ Ρήματος» καὶ τὸ κεφ.³ Γ' «Περὶ Λόγου», εἶναι ἀποτέλεσμα ἀντιγραφῆς ἀπὸ τὸ ἔργο⁴ τοῦ Κορυδαλέως. Ὡστόσο, οἱ ἀναλογίες καὶ οἱ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ δευτέρου μέρους καὶ τὰ σχόλια τοῦ Κορυδαλέως γιὰ τὶς προτάσεις, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἰσχυριστοῦμε, ἐπὶ πλέον, ὅτι ὁ Σουγδουρῆς συνθέτει τὰ συγκεκριμένα κεφάλαια διασκευάζοντας τὴν ἐρμηνεία τοῦ Κορυδαλέως γιὰ τὴν ἀπόφανση.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀντιβολὴ τοῦ περιεχομένου τῶν κεφαλαίων τοῦ τρίτου μέρους, ὅπου ὁ Σουγδουρῆς παρουσιάζει τοὺς συλλογισμοὺς μὲ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Κορυδαλέως γι' αὐτοὺς, τεκμηριώνει πειστικὰ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Σουγδουρῆς γιὰ νὰ συνθέσει καὶ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἐγχειριδίου του εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι χρησιμοποίησε, ὡς κύρια πηγὴ, τὴ λογικὴ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἄλλωστε, ἡ μέθοδός του, ἂν καὶ ἐλαφρῶς τροποποιημένη, εἶναι τώρα εὐκρινέστερη καὶ ἐξασφαλίζει μὲ ἐπιτυχία τὴν ἐπιδίωξη πού ἔθεσε στὸ προοίμιο, νὰ ἐξηγήσει συνοπτικὰ καὶ περιεκτικὰ τοὺς συλλογισμούς⁵. Ἔτσι μὲ τὴ λεπτομερῆ ἀντιπαραβολὴ ἐξακριβώνεται ὅτι κάθε κεφάλαιο τοῦ τρίτου μέρους εἶναι ἀποτέλεσμα ἀρμονικοῦ συνδυασμοῦ ἀντιγραφῆς καὶ διασκευῆς ἐνοτήτων ἀπὸ τὸ ἔργο⁶ τοῦ Κορυδαλέως. Χαρακτηριστικὸ ἐξ ἄλλου εἶναι ἐδῶ καὶ τὸ ὅτι ὁ Σουγδουρῆς παραθέτει ἀκριβῶς τὰ ἴδια παραδείγματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Κορυδαλεὺς ἐπεξηγεῖ τὰ συλλογιστικὰ σχήματα, ἀλλάζοντας ὅμως ἀρκετὲς φορὲς τὴ σειρά διάτα-

1. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 47-50.

2. Βλ. δ.π., σσ. 51-52.

3. Βλ. δ.π., σσ. 53-54.

4. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 306, 312 γιὰ τὸ κεφ. Α', σσ. 308-309 καὶ 317-318 γιὰ τὸ κεφ. Β' καὶ σσ. 328-330 γιὰ τὸ κεφ. Γ'.

5. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σ. 4.

6. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 375-402.

ξής τους. Ένδεικτικά σημειώνουμε ότι ο Σουγδουρής αντιγράφει¹, με την παρέκκλιση που αναφέραμε, κάθε παράδειγμα, που ο Κορυδαλεύς χρησιμοποιεί πρώτο² στη σειρά παραδειγμάτων των καταλλήλων συζυγιών και των τριών συλλογιστικών σχημάτων.

Με ανάλογο τρόπο εκτίθενται και οι σοφιστικοί έλεγχοι, αφού η παράλληλη εξέταση μᾶς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Σουγδουρής, για να συγγράψει το κεφ³. Θ' «Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ Συλλογισμοῦ», μάλλον διασκέυασε τὴν ἀνάλογη ἐνόητα⁴ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κορυδαλέως, ἐνῶ τὸ ἐπόμενο κεφ.⁵ Γ' «Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων» εἶναι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση, πιστὴ ἀντιγραφή ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια⁶ στὰ ὅποια ὁ Κορυδαλεύς ἐξετάζει τὰ σοφιστικά ἐπιχειρήματα καὶ τὶς λύσεις τους. Τέλος, στὸ κεφ.⁷ ΙΑ', ὑποδεικνύει⁸ γενικὲς ἀρχὲς γιὰ τὸν τρόπο ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων καὶ διατύπωσης ἀντιρρήσεων μεταξὺ τῶν συνδιαλεγομένων, προβαίνοντας παράλληλα σὲ ὁδηγίες γιὰ τὴν τεχνικὴ τῆς συζήτησης ἀλλὰ καὶ σὲ παραινέσεις καὶ συστάσεις καλῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τὴ διάρκειά της.

Ὅπως προκύπτει, λοιπόν, ἔχουμε τὴ δυνατότητα, νὰ ἀναδιατυπώσουμε ἀσφαλῆστερα πλέον τὴν ἀρχικὴ μας ὑπόθεση καὶ νὰ δεχτοῦμε ἀνεπιφύλακτα ὅτι ὁ Σουγδουρής γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ ἐγχειριδίου του «Εἰσαγωγή Λογικῆς» στηρίχθηκε κατὰ κύριον λόγον στὸ ἔργο τοῦ Κορυδαλέως⁹. Ὅπως ἄλλωστε κατέδειξε ἡ συγκριτικὴ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο ἔργων, ἡ ὁμοιοτυπία στὴ διάρθρωση καὶ τὴ δομὴ τους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς ἀναλογίες στὸ περιεχόμενό τους, δὲν ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια ἀμφιβολιῶν γιὰ τὶς πηγὲς πού ὁ Σουγδουρής ἔλαβε ὑπόψη του στὴ σύνθεση καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἔργου του. Ὁ ἴδιος ἐξάλλου, γιὰ ὅσα ἀποσπάσματα κρίνει σκόπιμο ἢ θεωρεῖ ἀναγκαῖο, εἶναι κατηγορηματικὸς καὶ

1. Βλ. Γ.Σ., δ.π., τὰ παραδείγματα τοῦ πρώτου καὶ τρίτου σχήματος στὴ σ. 82 καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ δευτέρου σχήματος στὴ σ. 85.

2. Βλ. Θ.Κ., δ.π., τὰ παραδείγματα τοῦ πρώτου, δευτέρου καὶ τρίτου σχήματος ἀντίστοιχα στὶς σσ. 391, 392, 393.

3. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 97-100.

4. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 487-88.

5. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 100-105.

6. Βλ. Θ.Κ., δ.π., σσ. 488-498.

7. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 106-108.

8. Μὲ τὸν ἴδιο σχεδὸν τρόπο ὁλοκληρώνει τὴ λογικὴ του καὶ ὁ Βούλγαρος παρέχοντας στὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο μέρος τοῦ ἔργου του παρόμοιες ὁδηγίες. Βλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογικὴ ἐκ παλαιῶν καὶ νεωτέρων συνεργανισεῖσα*, Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφφ. Ἔτει 'αψξστ', σσ. 575-586.

9. Βλ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, *Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση*, ἐκδόσεις Δόμος, πρώτη ἐκδοση Ἀθήνα 1986, σσ. 23-43, μὴ ἀπόπειρα ἀποτίμησης τῆς ἐπίδρασης πού ἄσκησε ὁ Κορυδαλέας στὴν παιδεία τοῦ Γένους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πνευματικὴ πορεία, πού ἀκολούθησε.

παραπέμπει ρητά στο έργο του Κορυδαλέως¹. Χρησιμοποιώντας μάλιστα τη μέθοδο του αρμονικῶ συνδυασμοῦ ἀντιγραφῆς καὶ δικσκευῆς ἐνοτήτων, ἴσως ἀποφεύγει, κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο, τὴν ἀπλὴ παράθεση δάνειων στοιχείων, πού θά καθιστοῦσαν τὸ ἔργο ἄτεχνο² συμπίλημα ἢ ἀσύνδετη συνάθροιση μαθημάτων λογικῆς καὶ κυρίως, ἐπιτυγχάνει νὰ παραδώσει, ὅπως ὑπόσχεται, «Εἰσαγωγή» χρήσιμη γιὰ τὴν ὀλόπλευρη ἐξέταση «τῶν βαθυτέρων νοημάτων»³ καὶ «ἐν μηδενὶ λειπομένη Λογικῆ»⁴.

Ἄν ἡ ὑπόθεσή μας εἶναι σωστή, τότε οἱ ἐπιδοκιμαστικοὶ χαρακτηρισμοί, οἱ συναφεῖς μὲ τὴν πολυμάθειά⁵, τὴ φιλοσοφικὴ συγκρότηση καὶ τὸ διδασκαλικὸ ζῆλο τοῦ Σουγδουρῆ, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀφείλονται κυρίως στὸ γεγονός, ὅτι συνέθεσε, ἓνα εὐσύνοπτο λογικὸ σύγγραμμα, κατὰλληλο γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς του, σὲ συνδυασμὸ βεβαίως μὲ τὸν τρόπο ἀλλὰ καὶ τὸ χρόνο διδασκαλικῆς φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ Γιάννινα⁶. Ἐφ' ὅσον τὸ συμπέρασμα⁶ μας εὐσταθεῖ, μπορούμε παράλληλα νὰ καταλήξουμε, μὲ πιθανότητα πού ἐγγίζει τὴ βεβαιότητα, ὅτι ἡ λειτουργικότητα τοῦ δοκιμασμένου στὴ σχολικὴ πράξι ἐγχειριδίου λογικῆς, συνετέλεσε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τόσο στὴν ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ τῆς ὁποίας ἔτυχε ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν λογίων τοῦ 18ου αἰ., ὅσα καὶ στὴ συνακόλουθη ἀναγνώριση καὶ καταξίωσή του ἀπὸ τὴν εὐρύτατη χρῆση ὡς μαθηματαρίου ἀναγκαίως προκαταρκτικῆς διδασκαλικῆς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας.

1. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σσ. 39, 44, 91, 94.

2. Βλ. Αθανασίου Ψαλίδα, *Καλοκινήματα ἤτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνον καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου*, Βιέννη 1795. (Ἀνατύπωση Ἄλκης Ἀγγέλου, χωρὶ Πεσταλότσι, Τρῶγκεν, 1951), σ. 11, πού χαρακτηρίζει τὸ ἔργο τοῦ Σουγδουρῆ «λίαν σύντομον καὶ ἀτελές».

3. Βλ. Γ.Σ., δ.π., σ. 4.

4. Βλ. δ.π.

5. Ὁ Μελέτιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Σουγδουρῆς «ἐμαθητεύθη ἐν Οὐνετίας τὴν Λατινικὴν, Ἰταλικὴν καὶ Ἑλληνικὴν διάλεκτον» καὶ ὁ Προκοπίου σημειώνει ὅτι «ἡχροάσατο τῶν ἐν Ἰταλίᾳ διδασκάλων».

Βλ. Μελετίου, δ.π. καὶ Προκοπίου, δ.π., σ. 799. Ἄν στοὺς διδασκάλους συναριθμήσουμε τὸ Γεράσιμο Βλάχο πού, ὡς μητροπολίτης Φιλαδελφείας, χειροτόνησε τὸ Σουγδουρῆ ἱερέα στὴ Βενετία, εἶναι ἴσως ἀπαραίτητο, νὰ ἀνιχνεύσουμε ἐνδεχόμενες ἐπιδράσεις του, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια, στὴ διαμόρφωση τῆς πνευματικῆς συγκρότησης τοῦ Σουγδουρῆ. Γιὰ τὸ Γ. Βλάχο βλ. Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρήσιος (1605/7-1685) φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος*, Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν σπουδῶν αρ. 5, Βενετία 1973.

6. Οἱ πνευματικὲς ζυμώσεις καὶ διεργασίες στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα στὰ Γιάννινα ἀποτυπώνονται, ἐν μέρει, καὶ στὴν ἡσυχαστικὸν τύπου, ἀλλὰ εὐρύτερης ἰδεολογικῆς σημασίας, ἔριδα, «περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας», πού ἔλαβε χώρα στὰ χρόνια 1695-99 στὸ ἐπίκεντρο τῆς ὁποίας βρέθηκε ὁ Σουγδουρῆς. Γιὰ τὴν διαμάχη καὶ τίς διαστάσεις πού πῆρε βλ. Μελετίου, δ.π., σσ. 484-85 καὶ γιὰ περισσότερα βλ. Παναγιώτη Κ. Χρήστου, «Ἡσυχαστικὰ ἀναζητήσεις εἰς τὰ Ἰωάννινα περὶ τὸ 1700», *Κληνομία*, τόμος 1, τεύχος Β', Ἰούλιος 1969, Θεσσαλονίκη.